

Lewandowska, Stanisława

Stan badań nad prasą konspiracyjną w okupowanej Polsce

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 20/4, 43-50

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STANISŁAWA LEWANDOWSKA

STAN BADAŃ NAD PRASĄ KONSPIRACYJNĄ W OKUPOWANEJ
POLSCIE

Polska prasa konspiracyjna okresu okupacji hitlerowskiej z uwagi na szczególne warunki, w jakich się narodziła i funkcjonowała, była swoistym fenomenem i być może dlatego wzbudzała i wciąż budzi żywe zainteresowanie nie tylko profesjonalistów i miłośników historii, lecz także historyków literatury, kultury, politologów. Przejawem tego zainteresowania są liczne już dzisiaj publikacje szczegółowe, źródłowe, a zwłaszcza opracowania regionalne. Coraz szerzej również dyskutuje się związane z nią problemy, które powinny wejść do całościowego opracowania dziejów prasy tajnej tego okresu. Nie oznacza to bynajmniej, iż stan badań nad polską prasą konspiracyjną lat 1939—1945 można już uznać za zadowalający.

Studia nad dziejami polskiej prasy konspiracyjnej czasu II wojny światowej napotykają istotne trudności, poczynając już od wstępnego rozeznania elementów tak podstawowych, jak dane statystyczne. W odróżnieniu bowiem od badań nad historią prasy wydawanej w warunkach normalnych nie dysponujemy urzędowymi wykazami i zestawieniami, materiałami bibliograficznymi, informacyjnymi, reklamowymi itp. Łukę tę jedynie fragmentarycznie wypełniają opracowane w pierwszych latach po wojnie w ówczesnym Instytucie Pamięci Narodowej oraz Zakładzie Historii Partii częściowe wykazy polskiej prasy tajnej. Dopiero przebadanie zasobów centralnych archiwów i bibliotek krajowych pozwoliło na zewidencjonowanie głównego zrębu zachowanych pism konspiracyjnych. Powstały w wyniku tych prac, podjętych w 1957 r. w Instytucie Historii PAN, *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej* zarejestrował 1121 tytułów spisanych z autopsji pism, które zachowały się w najważniejszych zbiorach publicznych w kraju¹. Uzupełnieniem tego katalogu był wykaz 205 tytułów prasy tajnej do czasu ogłoszenia *Centralnego*

¹ *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939—1945*, oprac. L. Dobroszycki przy współudziale W. Kiedrzyńskiej pod kier. nauk. S. Płoskiego, Warszawa 1962.

katalogu nie odnalezionych, a które utrwaliły swój ślad w źródłach². Po opublikowaniu *Centralnego katalogu* napływają informacje o dalszych tytułach pism tajnych — po części ze zbiorów prywatnych, a także o w ogóle nieznanych tytułach prasy. Ujawniają je, że wymienię przykładowo, zestaw prasy konspiracyjnej przechwycony przez gestapo w dystrykcie radomskim³, ustalenia Mieczysława Adamczyka⁴, Konrada Ciechanowskiego⁵, Bartłomieja Golki⁶, Zbigniewa J. Hirsza⁷, Jerzego Jarowieckiego⁸, Jana Kuci⁹, Jana Nowaka¹⁰, Antoniego Przygońskiego¹¹, Zofii Sokół¹², Czesława Wycecha¹³ i inne. Powstało też pierwsze biblioteczne zestawienie tytułów przechowywanych w Centralnym Archiwum KC PZPR, opracowane przez H. Nowosad-Łapatiew i W. Mroczkowskiego (Warszawa 1979).

Dotychczasowe badania nad polską prasą konspiracyjną dotyczą przede wszystkim bądź to poszczególnych wydawnictw, tytułów prasowych (np. monografia „Odvetu”), osób (biografie), bądź pewnych zespołów wydzielonych z dorobku konspiracyjnego, jakiejś jego części, np. prasy komunistycznej, ludowej, prasy określonego regionu, np. krakowskiej, kieleckiej, lubelskiej, rzeszowskiej, a wedle innych kryteriów — cza-

² L. Dobroszycki, *Zaginiona prasa konspiracyjna z lat 1939—1945*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z okresu II Wojny Światowej”, t. 7: 1963, s. 169—196.

³ L. Herzog, *Gazety konspiracyjne uchwycone przez gestapo Radom w okresie do 15 października 1941*, „Biuletyn Informacyjny WIH”, 1968.

⁴ M. Adamczyk, *Prasa konspiracyjna i działalność nielegalnych ośrodków wydawniczych na ziemi kieleckiej* (mpis pracy doktorskiej, obronionej na Wydziale Dziennikarskim UW).

⁵ K. Ciechanowski, *Konspiracyjna prasa polska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939—1945*, „Zapiski Historyczne”, 1971, z. 4.

⁶ B. Golka, *Prasa konspiracyjna Rocha 1939—1945*, Warszawa 1960; toż II wyd.: *Prasa konspiracyjna ruchu ludowego 1939—1945*, Warszawa 1975.

⁷ Z.J. Hirsz: 1) *Lubelska prasa konspiracyjna 1939—1944*, Lublin 1968; 2) *Ludowa prasa konspiracyjna. Przedmiot i stan badań*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” (dalej: RDRL), t. 14: 1972; 3) *Terenowa prasa konspiracyjna ruchu ludowego 1939—1945*, Warszawa 1977.

⁸ J. Jarowiecki: 1) *Prasa podziemna w latach 1939—1945. Studia i szkice*, Kraków 1975; 2) *Prasa podziemna w Krakowie w latach okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” (dalej: RHCP), t. XVI: 1977, z. 2; 3) *Prasa konspiracyjna w Krakowie 1939—1945*, Kraków 1979.

⁹ J. Kucia, *Zbiór tajnej prasy okupacyjnej w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie*, „Archeion”, 1971, s. 67—84.

¹⁰ J. Nowak, *Indeks prasy konspiracyjnej ruchu ludowego*, [w:] *Materiały Źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. IV: 1939—1945, Warszawa 1966.

¹¹ A. Przygoński, *Prasa konspiracyjna PPR. Zarys, katalog, życiorysy*, Warszawa 1966.

¹² Z. Sokół, *Prasa konspiracyjna Rzeszowszczyzny w latach 1939—1945*, RHCP, t. XIV: 1975, z. 1.

¹³ C. Wycech, *Konspiracyjna prasa ludowa na tle podziemnej prasy polskiej*, RDRL, t. 13: 1971, s. 202—231.

sopiśmiennictwa kulturalnego¹⁴, pism młodzieżowych, np. prasy Szarych Szeregów¹⁵, prasy powstania warszawskiego¹⁶ etc. W ślad za takim postępowaniem prac nie poszła niestety dokumentacja bibliograficzna, która byłaby wielce pomocna przy sporządzaniu dokładnej statystyki i typologii oraz pełniejszych danych na temat długowieczności tej prasy — opracowanie bibliografii pism tajnych wciąż jeszcze napotyka trudności. Nadal też oczekują pióra swego historyka dzieje: 1. prasy pozostałych — poza wymienionymi — ważniejszych kierunków lub stronnictw politycznych, przedsięwzięć wydawniczych mniejszych grup polityczno-społecznych i organizacji wojskowych, działających głównie w latach 1939—1942, a następnie bądź scalonych, bądź zlikwidowanych lub rozbitych przez okupanta. Działalność tych grup leżała niekiedy u podstaw dalszej pracy politycznej czy akcji propagandowej niektórych większych ugrupowań; 2. prasy Związku Walki Zbrojnej—Armii Krajowej oraz Delegatury Rządu na Kraj; 3. konspiracyjnej prasy terenowej, wydawanej w warunkach specyficznych i nader zróżnicowanych — zależnie od sytuacji w danym regionie, niekiedy nawet subregionie.

Zasadniczym bodźcem ku badaniom w kierunku poznania historii polskiej prasy podziemnej było opublikowanie *Centralnego katalogu polskiej prasy konspiracyjnej*. Chociaż jednak od czasu jego ukazania się upłynęło sporo lat, brak do tej pory szerszej próby generalizacji, a nawet zasadniczej dyskusji na temat zespołu problemów, które winny wejść do opracowania ogólnej historii prasy tajnej lat okupacji. W dotychczasowych opracowaniach dotyczących pism poszczególnych ugrupowań politycznych ich prasa tajna traktowana jest poza naturalnym kontekstem innych pism nielegalnych ukazujących się w okupowanym kraju, bez próby podjęcia wysiłku zmierzającego ku ocenie całości zjawiska prasy konspiracyjnej w skali ogólnokrajowej, a więc prasy zarówno wydawanej centralnie, jak i terenowej, przedstawienia jej dziejów, geografii, kierunków, zasięgu i oddziaływania na społeczeństwo, roli w kształtowaniu poglądów.

Katalog postulatów można by mnożyć. Utrzymujący się ten stan rzeczy jest wynikiem przede wszystkim braku zachowanych materiałów

¹⁴ W. Bartoszewski, *Konspiracyjne czasopiśmiennictwo kulturalne w kraju w latach 1939—1945 (Zarys informacji)*, „Twórczość”, 1961, nr 10, s. 81—102; S. Sierotwiński, *Materiały do literatury w podziemiu 1939—1944*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 1961, nr 36. Prace historycznoliterackie, z. 4. Filologia, z. 7, s. 147—167.

¹⁵ M. Wiśniewska, *Prasa i wydawnictwa Szarych Szeregów* (mpis pracy doktorskiej, obronionej w Instytucie Historii PAN).

¹⁶ W. Bartoszewski: 1) *Publikacje powstańcze (Prasa — wydawnictwa zwarte — druki ulotne)*, [w:] W. Kiedrzyńska, *Powstanie warszawskie w książce i prasie. Poradnik bibliograficzny*, Warszawa 1972, s. 138—150; 2) *Prasa powstania warszawskiego. Zarys historyczno-bibliograficzny*, „Rocznik Warszawski”, t. 11: 1972.

źródłowych, anonimowości przedmiotu badań, jak również stosunkowo późnego zainteresowania się badaczy tym zagadnieniem. Charakteryzuje on zresztą nie tylko polską, lecz także europejską literaturę poświęconą dziejom prasy konspiracyjnej okupowanych przez Trzecią Rzeszę krajów. Przypomnijmy w tym miejscu, iż mimo znaczącego rozwoju plon badań w tym zakresie nie jest zbyt obfity, pomimo że w niektórych spośród tych krajów — we Francji, Danii, a zwłaszcza Holandii — prace nad stworzeniem bazy dla badań nad prasą konspiracyjną, w postaci szerokiej akcji ankietowej wśród pracowników tej prasy oraz skatalogowania jej tytułów, podjęto już w pierwszych latach powojennych, podczas gdy polski katalog był dopiero piątym tego rodzaju przedsięwzięciem wydawniczym w Europie. W ślad za takim postępowaniem prac rejestracyjnych nie poszły opracowania syntetyczne. Poza pracami o prasie konspiracyjnej francuskiej pióra Claude Bellangera, o charakterze jednak wyraźnie popularnym, a także bardziej gruntownymi ustaleniami na temat tej prasy historyka niemieckiego Reinharda Freiberga oraz również historyków niemieckich — Eckerta i Rüdigergera na temat prasy duńskiej odnotować można jedynie kilkanaście opracowań o prasie, głównie regionalnej, w poszczególnych krajach: w Jugosławii, Włoszech i w Belgii, oraz szereg artykułów okolicznościowych. Wśród tych ostatnich na wnikliwą uwagę zasługują rozprawy historyków belgijskich: George K. Tanhama i Jose Gotovitcha, ostatnio również — jeszcze nie opublikowane drukiem — rezultaty badań nad prasą tajną w Austrii, Jugosławii, Czechosłowacji, Rumunii, Bułgarii.

W Polsce dotychczasowy stan badań nad prasą konspiracyjną lat 1939—1945 został zdeterminowany co najmniej dwoma czynnikami: 1. próba całościowego ujęcia problematyki tej prasy na obecnym etapie badań przerasta możliwości, nie tylko czasowe, jednego autora. Wymaga zbiorowego wysiłku i współdziałania kadry badaczy, którzy rozumieją specyfikę badań historycznoprasowych w oparciu o ogólną znajomość rozwoju prasy, jej typologii, gatunków, form dziennikarskich, całej strony ekonomicznej, technicznej i innych; 2. nie zostały dotychczas opracowane ani zakres badania prasy konspiracyjnej jako przedmiotu poznania naukowego, ani też metoda tego badania.

Jeśli idzie o zakres badania prasy tajnej, to wydaje się, iż generalnie rzecz biorąc pokrywa się on z zachowującą swą świeżość i aktualność propozycją Mariana Tyrowicza, sformułowaną w swoim czasie w odniesieniu do badań dziejów prasy i czasopiśmiennictwa w ogóle¹⁷, z tym oczy-

¹⁷ Propozycje te, przedstawione przez autora po raz pierwszy w artykule *Zadania badawcze historii prasy polskiej* („Biuletyn Prasoznawczy”, 1957, nr 2), zostały następnie przezeń rozwinięte w wypowiedzi dyskusyjnej (w związku z artykułem J. Szewczyka, *Uwagi o historii i historiografii polskiej prasy*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1968, nr 4), zatytułowanej: *O historii polskiej prasy*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1969, nr 4.

wiecie, że w badaniach nad prasą tajną propozycja ta wymaga pewnej adaptacji, nieco innego odczytania wynikających z niej postulatów. Biorąc pod uwagę proponowane przez M. Tyrowicza generalne zadania badawcze jako wiodące w studiach nad dziejami polskiej prasy tajnej, a także sugestie innych badaczy na ten temat¹⁸, realizację próby opracowania syntezy historycznej polskiej prasy konspiracyjnej czasu II wojny widziałabym — najogólniej biorąc — jako:

1. Próbę całościowego omówienia zjawiska i roli prasy konspiracyjnej — a więc w jej naturalnym kontekście wszystkich ważniejszych czasopism poszczególnych ugrupowań politycznych i organizacji wojskowych w kraju (nie zaś omówienia tylko pism tego lub innego ugrupowania politycznego, tej lub innej organizacji wojskowej), uwzględniającego przy tym konkretne uwarunkowania: polityczne, społeczne, ekonomiczne, kulturalne etc.;

2. Zajęcie stanowiska w kwestii tak istotnej w badaniach prasowych techniki warsztatowej, jak analiza zawartości prasy pod względem jej wartości informacyjnej (ważności, kompletności, prawdziwości, dokładności), wychowawczej; również jako próbę wyekspozowania problemów, które nasuwałyby się przy analizie tych zagadnień. Analizie treści poszczególnych organów powinno towarzyszyć rozpatrzenie organizacyjnej, technicznej, ekonomicznej, socjologicznej i innych struktur prasy tajnej, jej oddziaływania i faktycznego znaczenia. Próba odpowiedzi na pytanie, jak prasa tajna informowała społeczeństwo, jak kształtowała poglądy, jak wychowywała, wydaje się tu szczególnie istotna. Czy całe czasopiśmiennictwo konspiracyjne, tj. wszystkich ważniejszych ugrupowań politycznych i organizacji wojskowych, spełniało wszystkie te zadania, czy czyniło to w jednakowym stopniu, jakie stosowano środki, by stawiane sobie zadania realizować? Nie może też pozostać poza sferą refleksji historyka prasy problematyka przekazywania informacji;

3. Prześledzenie dynamiki rozwoju prasy tajnej, jej związków z aktualnymi wydarzeniami politycznymi, militarnymi czy rozwojem organizacyjnym reprezentowanych przez nią ugrupowań konspiracyjnych;

4. Przebadanie innych — poza prasą *stricte* konspiracyjną, tzn. wydawaną i rozpowszechnianą bez zezwolenia niemieckich władz okupacyjnych — grup tajnej prasy niepodległościowej. W zależności od warunków, w jakich ją wydawano i kolportowano, wyróżnia się bowiem poza tym — przypomnijmy — następujące grupy prasy ruchu oporu w Europie: powstańcza — wydawana jawnie na terenach czasowo wyzwolonych przez powstańców; polowa — wydawana jawnie przez oddziały partyzanckie

¹⁸ Szerzej na ten temat zob. W. Bartoszewski i L. Dobroszycki, *Prasa ruchu oporu w Polsce 1939—1945. Stan badań i postulaty*, [w:] *Historia prasy polskiej a kształtowanie kultury narodowej. Sympozjum historyków prasy*, Warszawa—Kraków 6—9 grudnia 1967, t. 2: *Protokoły, koreferaty, komunikaty, dyskusja*, Warszawa 1968, s. 53—67.

na potrzeby partyzantów lub też dla ludności obszarów czasowo opanowanych przez partyzantów (zjawisko to występowało zwłaszcza w Jugosławii i w północnych Włoszech); obozowa — wydawana nielegalnie przez więźniów w obozach koncentracyjnych i obozach pracy przymusowej, a także przez internowanych wojskowych w oflagach i stalagach na obszarze państw Osi i obszarów okupowanych; wydawana jawnie poza terenem okupowanym przez nieprzyjaciela, a następnie przerzucana drogą lotniczą lub morską do niektórych krajów okupowanych (do Francji, Belgii, Danii, Austrii czy zajętych przejściowo przez Niemców obszarów Związku Radzieckiego) i kolportowana wśród społeczeństwa kanałami organizacji konspiracyjnych.

W sytuacji gdy całościowe, wyczerpujące ujęcie tematu siłami jednego autora na obecnym etapie badań nie wydaje się możliwe, jego realizację widziałabym jako próbę opracowania zaledwie niektórych spośród wyodrębnionych wątków, dotyczących w szczególności kwestii następujących: kim byli twórcy prasy tajnej i jakie były metody oraz organizacja ich działania; jak wyglądał i czym charakteryzował się wytwór ich pracy, a także jaka była technika jego powstawania; jakie były warunki działania i oddziaływania prasy; co składało się na jej treść i zawartość, jakie wreszcie funkcje w warunkach wojny i okupacji pełniła prasa konspiracyjna. W tym ostatnim przedmiocie interesująca wydaje się przede wszystkim funkcja informacyjna prasy tajnej oraz rola tej prasy jako instrumentu kształtowania postaw. Były to w moim przeświadczeniu funkcje szczególnie istotne, z których wypływały wszystkie pozostałe. Informując społeczeństwo o polityce okupanta wobec zajętego kraju i o polskim ruchu oporu jako wyrazie praktycznej działalności organizacji politycznych i wojskowych, wcielających w życie swój program działania — stanowiła polska prasa tajna istotny instrument oddziaływania na opinię publiczną, łącząc w sobie zarazem elementy innych, pełnionych przez siebie funkcji: jako środek mobilizacji do walki z najeźdźcą, forma popularyzowania idei niepodległościowych wśród społeczeństwa, odzwierciedlenie życia politycznego kraju, ilustracja programów i kierunków działania polskiej konspiracji, wreszcie jako środek przemawiania do społeczeństwa, wychowywania go i przyciągania przez zwalczanie propagandy wroga, podnoszenie zwartości i jedności społeczeństwa wobec okupanta, zwalczanie deprawacji moralnej, politycznej i społecznej we własnych szeregach.

Terytorialnie badania nad polską prasą konspiracyjną winny objąć całość ziem państwa polskiego w granicach sprzed września 1939 r., traktując o poszczególnych pismach bądź grupach pism o różnej proveniencji politycznej, społecznej, wojskowej i in.

Podstawę źródłową tak pomyślanego ujęcia tematu stanowią przede wszystkim zachowane egzemplarze pism podziemnych. Bliższymi informacjami na temat ich powstawania i działalności służy kilka rodzajów

źródeł, w szczególności: 1. dokumentacja polskich organizacji konspiracyjnych — sprawozdania, raporty, wykazy i opracowania o akcji informacyjno-propagandowej poszczególnych stronnictw i ugrupowań podziemnych; 2. akta okupanta: administracyjne i policyjne oraz akta poszczególnych dyspozytur powiatowych, akta gestapo i żandarmerii, starostów, a także szefów dystryktów; 3. nie opublikowane relacje i wspomnienia b. uczestników ruchu oporu związanych z prasą tajną — wydawców, redaktorów, dziennikarzy, drukarzy¹⁹; 4. opracowania z zakresu problematyki ruchu oporu: dokumenty²⁰, materiały stanowiące plon sesji naukowych²¹, wspomnienia opublikowane w latach 1939—1945²², wreszcie artykuły ogłaszane na łamach różnych periodyków²³, nierzadko pióra organizatorów i redaktorów prasy podziemnej. Szczególnie ważne i interesujące źródło do dziejów prasy stanowią wspomnienia dziennikarzy, których ukazało się trochę zwłaszcza w ostatnich latach²⁴. Niestety, literatura memuarystyczna jest — jak dotąd — wciąż skromna, w większości są to drobne, przeważnie rozproszone w dziennikach i tygodnikach fragmenty wspomnień. Tymczasem zawodna przecież pamięć stanowić musi jeden z ważniejszych dokumentów wielkiego wkładu dziennikarzy i konspiracyjnej prasy w walkę społeczeństwa polskiego przeciw okupantowi.

Kolejna kwestia dotyczy metody badania zjawiska prasy tajnej. W badaniach nad prasą warto chyba zastosować metodę porównań, zarówno w odniesieniu do samego zjawiska prasy tajnej poszczególnych ugrupowań politycznych i organizacji wojskowych, jak i stopnia odbicia na jej łamach ważniejszych procesów dokonywających się w kraju, a nadto — na ile to możliwe — dokonać próby komparatystyki samego modelu polskiej prasy tajnej z prasą tajną innych krajów okupowanych przez Trze-

¹⁹ Pewną ich liczbę rejestruje *Centralny katalog relacji i wspomnień z lat 1939—1945*, t. 1: 1972, t. 2: 1974. Oprac. E. Duraczyński i S. Lewandowska.

²⁰ M.in. *Publicystyka konspiracyjna PPR 1942—1945*, t. 1 — 1961, t. 2 — 1964, t. 3 — 1967.

²¹ M.in. zob. ostatnio materiały Ogólnopolskiej Sesji Naukowej w tomie: *Polska prasa konspiracyjna lat 1939—1945 i początki prasy w Polsce Ludowej*, Kraków—Kielce 1979.

²² Wymienię przykładowo S. Rodaka *Maszerują Chłopskie Bataliony. Z dziejów ruchu ludowego w obwodzie puławskim (1939—1945)*, Warszawa 1960.

²³ Np. Z.J. Hirsza w cyklu artykułów *Lubelska prasa konspiracyjna*.

²⁴ M.in. zob. M. Straszewska, „*Biuletyn Informacyjny*” 1939—1944, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z Okresu II Wojny Światowej”, t. 11: 1967; *Wspomnienia dziennikarzy z okresu okupacji hitlerowskiej*, oprac. E. Rudziński przy udziale zespołu Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX w. PAN, Warszawa 1970; *Akcja „N”*. *Wspomnienia 1941—1944* pod red. Haliny Auder-skiej i Zygmunta Ziółka, Warszawa 1972; S. Ziemia, *Czasy przełomu. Wspomnienia dziennikarza z lat 1944—1946*, Kraków 1975; K. Wigura-Kobyłecka, *Długa lekcja*, Warszawa 1975; S. Janiszewski, *Ze śmiercią w walizce*, Warszawa 1976; M. Wojewódzki, *W tajnych drukarniach Warszawy 1939—1945. Wspomnienia*, Warszawa 1976, i inne.

cią Rzeszę. Wydaje się przy tym celowe zintegrowanie badań historycznych z poszukiwaniami teoretycznymi. Analizy teoretyczne mogą — w moim przekonaniu — przyczynić się do rozszerzenia kwestionariusza pytań badawczych, stawianych przeszłości.

Obok posługiwania się narzędziami warsztatu historyka warunkiem *sine qua non* zdaje mi się nadto konieczność sięgnięcia do metod czysto prasoznawczych, w tym m.in. do statystycznej analizy badania zawartości prasy²⁵. Jest to w moim przekonaniu narzędzie, dające historykowi szansę uzyskania odpowiedzi na pytania za pomocą innych metod nierozwiązywalne. Pozwala ukazać — z grubsza — główne problemy animujące polską konspirację, nakreślić ogólną politykę zespołów tworzących dany tytuł pisma i decydujących o jego kształcie, pokazać główne kierunki zainteresowań prasy tajnej, ujawniające się w nich cele grup inspirujących zespół redakcyjny i czytelników. Uzyskana na podstawie porównania poszczególnych tytułów pism bądź grup tytułów wiedza zdaje się upoważniać do wnioskowania — co najmniej z grubsza — o zadaniach, sprawności oraz typie wytworzonych przez redakcje pism tajnych narzędzi przekazu i oddziaływania. Poznanie w ten sposób treści i form, jakie otrzymywał i percypował odbiorca prasy, stanowiąc podstawę do dalszych, szerszych badań, pełni rolę służebną wobec następujących potem badań odbioru analizowanych treści.

²⁵ Zastosowałam tę metodę i sprawdziłam jej wyniki w rozprawie przygotowanej w Instytucie Historii PAN w 1977 r.: *Polska prasa konspiracyjna 1939—1945* (w druku, „Czytelnik”). Charakterystyka metody zob. S. Lewandowska, *Z badań nad polską prasą konspiracyjną. Referat na sympozjum historyków prasy w Lublinie w marcu 1979 r.* (mpis powielany do użytku wewnętrznego). Zob. również tekst referatu na konferencji w Ameliówce: *Prasa konspiracyjna środkiem przekazywania treści ideowo-politycznych oraz instrumentem przekonywania*, [w:] *Polska prasa konspiracyjna lat 1939—1945 i początki prasy w Polsce Ludowej*, s. 58 i n.